

Nenad Cambi

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR–10000 Zagreb
nenad.cambj@st.t-com.hr

Grci, Etrušćani i Rimljani

Tri različita naroda srodne kulture na Apeninskom poluotoku

Sažetak

Grci, Etrušćani i Rimljani tri su naroda zaslužna za svekoliku europsku civilizaciju u koju su ugradili mnoge tekovine koje ni danas nisu nadiđene. Grci, Etrušćani i Rimljani sreli su se na Apeninskom poluotoku, zajednički proživjeli razdoblje nešto duže od 1 200 godina. Grci su bili došljaci-naseljenici, Etrušćani došljaci ili autohtoni (pitanje njihova podrijetla još uvijek nije riješeno), dok su Rimljani autohtonci koji su se tijekom tisućgodišnje vlasti proširili ne samo na čitavo Sredozemlje nego i znatno šire, čime se Mediteran zapravo proširio od Britanije do Perzije, od Karpata do Sahare. Povijest i kultura ova tri naroda čvrsto je isprepletena, iako su im i narodnosni sastav i jezici sasvim različiti. Dok su grčki i latinski postali temelj europske kulture, etrušćanski, osim nešto onomastičkog repertoara, nije uopće poznat. Stoga je, unatoč velikim naporima istraživača, karakter potonjeg naroda još uvijek bez enigmatičan. S druge strane, razumljivi dijelovi etrušćanske kulture toliko su vitalni da punim životom žive još i danas. Proučavanje učinka civilizacije ovih naroda s pozicija naše suvremenosti još je uvijek produktivno i poželjno.

Ključne riječi

Grci, Etrušćani, Rimljani, Apeninski poluotok

Apeninski, čizmoliki poluotok s pripadajućim otočjem jedan je od četiri velika europska poluotoka koji je duboko zagazio u more i osigurao nogostup za bolju europsko-sredozemnu komunikaciju morskim putem. Istodobno, kopnom veže Sredozemlje sa Srednjom Europom. Taj je poluotok neka vrsta poveznice istoka i zapada, sjevera i juga. On je zapravo prodru u središte mora i bio je predodređen smanjivati opasne morske udaljenosti.

Blizinu Apeninskog poluotoka iskoristili su Grci koji su svoje gospodarske i populacijske probleme rješavali kolonizacijom, svojevrsnim fenomenom koji je grčku kulturu proširio nadaleko izvan matične zemlje i postavio je kao spontani svegrčki pokret. Grci su se naseljavali u Južnoj Italiji (uključujući Siciliju) koja je zbog napučenosti nazvana Velikom Grčkom (*Magna Graecia*) i osnivali niz gradova koji su tijekom razvoja znatno nadmašivali čak i najveće gradove same Grčke. Ti su gradovi bili otvoreni i lokalnom greciziranom stanovništvu, na taj način stvarajući megapolise i države tiranskog karaktera.¹ To se posebno odnosi na Sirakuzu koja je u doba klimaksa za tiranina Dionizija

1

Tiranija u starogrčkom jeziku nije imala ono negativno značenje koje danas pridajemo toj riječi, ali to jest bio apsolutistički način vla-

davine (koncentracija vlasti u rukama jednog čovjeka).

Starijeg krajem V. st. pr. Kr. svoju dominaciju proširila na velike dijelove Sredozemlja, uključujući i Jadransko more (Lisos, Issa, Ankon, Numana, Adria). S jedne su strane Greci njegovali čvrste spone s maticom, a s druge ostvarivali svoje gospodarske i kulturne interesne veze sa sjeverom. Na čizmi u Kampaniji sudarili su se s etruščanskim interesima koji su prešli Tiber, graničnu rijeku Srednje i Južne Italije, i došli u koliziju koja je postala uzrok sukoba većeg intenziteta tijekom gotovo stotinu godina (od bitke kod Alalije na Korzici 564. do bitke kod Kume u Kampaniji 474. pr. Kr.). Etruščani su razvili efikasnu međusobnu poveznicu koja je svojevrsni hibrid samostalnih polisa udruženih u *dodekapoliju*, savez dvanaest gradova koji se u prvom redu brine za obranu i zajedništvo zasnovano, dakako, na religijskom (politeističkom) sustavu bliskom, ali ipak ne i identičnom grčkom. U bitkama s Grecima etruščanska je moć skršena i otpočela je dekadencija, konačno dovršena slomom u Italskom ustanku godine 91. pr. Kr.² Odnosi Grka i Etruščana bili su veoma složeni. S jedne su strane njihovi teritorijalni prohtjevi bili inkompatibilni, a s druge su se strane gospodarski i kulturno prožimali. Etruščani su od Grka preuzeli pismo još krajem VII. st. pr. Kr. i koristili ga sve do njihova vlastita silaska s povijesne pozornice. Međutim, Etruščani su drevni način pisanja s desna na lijevo zadržali do kraja, dok su Greci još u doba arhaike (nekoliko stoljeća ranije) prešli na pisanje s lijeva na desno. Očito je da su odnosi bili poremećeni pri kraju etruščanske hegemonije na Tiberu i Kampaniji pa grčka inovacija nije prodrla, a kamoli zaživjela. S druge strane, u VI. st. grčki umjetnički i svekoliki kulturni utjecaji bili su veoma snažni, a očitovali su se prije svega u slikarstvu (freske u grobnicama Tarkvinije). Najljepše grčke vaze, poput François kratera iz doba između 570. i 560. pr. Kr. koju potpisuju lončar Ergotimos i slikar Klitija, potječu upravo iz Etrurije.³ Utjecaj grčkih vaza također je zamjetljiv i na lokalnoj produkciji u Etruriji. Poznavanje grčke arhaike (razdoblja između 600. i 460. pr. Kr.) bilo bi više nego skromno da nije bilo etruščanske ljubavi prema grčkim luksuznim i umjetnički oslikanim vazama. Znanstvena periodizacija etruščanske umjetnosti identična je grčkoj, ali s kronološkim zaostatkom od približno 10 do 20 godina. Kad je dodir s Grecima oslabio, etruščanska »klasika« nije mogla pratiti grčki razvoj koji su diktirali velikani grčke umjetnosti (poput Fidiije, Polikleta ili Lizipa te slikara Polignota, Zeuksida ili pak nešto kasnijih poput Parazije i dr.). Također je i grčka filozofija imala veliki utjecaj na grčku umjetnost. Poznata je tako epizoda kada Sokrat propitkuje slikara Paraziju i kipara Klitona o tome mogu li se u likovnoj umjetnosti izraziti ljudski osjećaji koji se do tada jedva zapažaju kod Fidiije, Poliklet, Polignota i drugih. Oba umjetnika složno odgovaraju da je to moguće. I doista, od tada se zapaža napor da se umjetnički izraze emocije i to ne patetički deklarativno. Etruščani su pak otkrili svoj vlastiti put (izduženi likovi) u doba klasike kojim su svojevrsnom apstrakcijom eliminirali idealizam i podarili odmak koji je, osobito s današnje perspektive, veoma značajan. Taj izraz, doduše, nije zaživio, ali je danas važan kao pokušaj nadilaženja realizma. U etruščanskoj brončanoj plastici, naime, pojavile su se tada izvanredne figurice izduženih oblika s lijepo oblikovanom glavom kakva do tada u antici nije zabilježena, doduše ne i opće prihvaćena, ali i neproporcionalno izduženim tijelom i udovima. Etruščani su se ponovno priključili grčkim obrascima tek u helenizmu za vrijeme kada se već nazirao kraj njihove samobitnosti. Etruščanska otpornost posve je oslabila. Zbog toga su Rimljani, nakon provala Gala 395. pr. Kr., prvi put u povijesti uveli neku vrstu ograničenog suvereniteta na etruščanskom klasičnom području.⁴ Rimljani su, naime, na cestama uspostavili vlastite vojne postaje da bi zaštitili prilaze svome središtu na Tiberu. Poslije Italskog ustanka godine 91. pr. Kr. Etruščani su kao narod veoma

brzo nestali sa svjetske pozornice. Malo više od stotinu godina poslije rimski car Klaudije, prije nego li se uspeo na prijestolje, proučavao je etrušćanski kao mrtvi jezik koji je kao takav ostao do danas, unatoč brojnim natpisima, na kojima je bilo i tzv. lingvističkih »ključeva«.

Rimu je istaknuti povijesni put bio predestiniran samim položajem na rijeci Tiber gdje je bio najlakši prijelaz između sjevera i juga na mjestu za ovladavanje kojega su bili zainteresirani i Grci i Etrušćani. Etrušćani su zakratko zagospodarili tim prijelazom u doba trojice legendarnih, tzv. »etrušćanskih« kraljeva (Tarkvinije Stariji, Servije Tulije i Tarkvinije Oholi) u Rimu. Poslije progona kraljeva Rim je formirao svoju Republiku koja je proživjela gotovo pola milenija poslije njezina legendarna osnutka godine 509. pr. Kr. Republika je bila neka vrsta idealnog sustava koji je i u Europi bio uzor naprednih pravnih i političkih teorija. Međutim, republikanski sustav nije kasnije funkcionirao u pregolesoj rimskoj državi pa je ustuknuo pred apsolutnom vlašću koja je pak i sama nakon nekoliko stoljeća zašla u sumrak i pretopila se u viševlađu (Dioklecijanova tetrahija).

Malo pomalo, tijekom dvjestotinjak godina od osnutka, Rim je završio borbu za prevlast na Apeninskom poluotoku. Kao što smo vidjeli, Etrušćane je Rim asimilirao već ranije, a Grke pokorio padom Sirakuze koju je umješno i uspješno branio i veliki Arhimed godine 212. pr. Kr. Paralelno se odvijala bitka Rimljana s Kartazanima za ovladavanje Sredozemljem koja je završila Trećim punskim ratom 146. pr. Kr.⁵ I Grci su u Italiji bili razmjerno brzo asimilirani, a politički pad Grka dogodio se gotovo istodobno kada i Kartazana, ali za razliku od potonjih, grčka će civilizacija biti otpornija i na Istoku preostati do duboko u srednji vijek s Bizantom, novim velikim središtem. Međutim, na Apeninskom poluotoku grčki će jezik gotovo nestati. Notorno je poznata Horacijeva sintagma *Graecia capta ferum victorem cepit artes intulit agresti Latio* (Horacije, *Epistolae*, II, 1, 156):

»Pošto je Grčka bila osvojena, osvojila je divljeg pobjednika i umjetnosti uvela u seljački Lacij.«

Ali ovo je samo djelomično točno. Moglo bi se kazati da je tu misao pjesnik izrekao iz svoje perspektive koja je, naravno, očarana grčkom poezijom i književnošću, filozofijom i govorništvom. Međutim, Rimljani su veoma brzo sve zajedno uklopili u cjelovito i koherentno društvo u kojemu je osobito razvijen bio civilni sektor s pravnim institucijama, malo pomalo razvijanim već od srednjerepublikanskog doba pa sve do pred sam kraj antike (Dioklecijanova pravna kancelarija te Teodozijeve i Justinijanove legislativa). Dugo je vriedila i procjena o rimskoj likovnoj umjetnosti kao kopističkoj i bezvrijednoj, ali danas je sasvim drugačija valorizacija, a osobito kad je riječ o državnoj i službenoj umjetnosti koja nema ni slabašnu poveznicu ni s etrušćanskom, a kamoli s grčkom umjetnošću. U arhitekturi su pak Rimljani dosegli do tada nedosanjane vrhunce u civilnoj, javnoj i religijskoj arhitekturi, iskoristivši graditeljsku tehnologiju koja je omogućila kupolne raspone neslučenih raz-

2 Tu su pobjedu Rimljani izvojevali sa savezom italjskih naroda.

3 Grčko vazno slikarstvo u matici zemlji toliko je fragmentarno očuvano da nema mogućnosti za kvalitetno izučavanje bez ostataka iz Etrurije (u monumentalnim grobnicama i hipogejima preostali su brojni čitavi primjerci).

4 Rimljani nisu mogli dopustiti da slabašna etrušćanska obrana omogućí Galima korištenje izvanrednih cesta koje su se pružale od podnožja Alpa do Tibera.

5 Kartazani nisu odigrali znatniju ulogu u kulturnom životu Italije, osim straha koji je Rimljanima u kosti utjerao Hanibal.

mjera dostignute tek u nedavnoj prošlosti s armiranim betonom. Ta arhitektura svoje najviše vrhunce dosegla je rimskim Panteonom i nekoliko stoljeća kasnijom Haghijom Sophijom u Konstantinopolu.

Preko kasne antike rimska dostignuća su se prelila i u rani srednji vijek, a potom i sve do danas. Civilizacije Grka, Etrušćana i Rimljana, unatoč međusobnom rivalstvu, sukobima, ratovima i različitim podrijetlima i jezicima, odnosno zahvaljujući religijskim srodnostima i gospodarstvenoj kompatibilnosti ipak su koegzistirale i međusobno se pretakale u koherentni splet koji nazivamo antikom. U tom kompleksu nije bilo mjesta za Kartazane čija je civilizacija bila suviše različita da bi postala čimbenik u općim europskim procesima. Istočna je, pak, grčka komponenta preko bizantske, kao mješavine grčko-rimske civilizacije, žilavo opstala na istoku carstva gdje se održavala čuvajući jezik i istočno-helenistički duh sukladan, ali ipak različit od zapadno-helenističkog koji se preko Rima probio i duboko u provincijalne krajeve i novopridošle barbarske zajednice. Ta je luč još dugo svijetlila.⁶

Sve ove civilizacijske komponente odrazile su se i u mediteranskoj civilizaciji Hrvatske gdje je ilirski supstrat održavao veze i razvijao se u dodiru s apeninskim kulturnim tokovima.

Nenad Cambi

Greeks, Etruscans and Romans

Three Different Nations of Similar Cultures on Apennine Peninsula

Abstract

Greeks, Etruscans and Romans played extremely important role in the development of the later European civilization. They lived together on Apennine Peninsula for about 1,200 years. Greeks were foreigners that colonized southern Italy. Etruscans were either colonists or autochthonous people, although, the question of their origin is still being discussed among scholars. Romans sprung from Latium, central Italy. During their common history Romans spread their rule wider than the Mediterranean, covering the area from British islands to Persia, and from Carpathian Alps to the African deserts. The history and culture of Greeks, Etruscans, and Romans were deeply interwoven, although the ethnic compositions and languages were completely different. Greek and Latin language became elementary for European culture, while Etruscan language, except for a certain bulk of onomastic treasure, is almost unknown. Thus, in spite of long and great scholarly efforts, the origin and character of Etruscan civilisation is vaguely known. However, what is known of Etruscan culture is vital and exist ever still. Thus, from our contemporary position, studying these nations is still worth of our time.

Key words

Greeks, Etruscans, Romans, Apennine Peninsula

6

Bizant je pod Otomansku vlast potpao godine 1453. za Mehmeda II. Fatihu. Utjecaj bizantske civilizacije na tursku i arapsku je golem, ali je ta velika kulturološka vrijednost trajala

i poslije pada Konstantinopola i svoj je vrhunac dosegla s Domenikom Teotokopulom (El Greco) koji je posije bizantske vrijednosti prenio i na Zapad.